

У. Холмирзаев, илмий раҳбар И. Сирожиддинов
Наманган муҳандислик қурилиш институти,
Наманган, Ўзбекистон
xulugbek1984@gmail.com

КАПИТАЛ ҚЎЙИЛМАЛАР ҲИСОБИНИ ЮРИТИШНИНГ БАЪЗИ МАСАЛАЛАРИ

Аннотация. Мақолада хўжалик юритувчи субъектларда капитал қўйилмалар ҳисобини юритишнинг баъзи масалалари ёритилган. Бу борада капитал қўйилмалар ҳисобини юритиш ҳамда уларнинг баъзи масалалари юзасидан аҳамиятли таклифлар билдирилган.

Калит сўзлар: капитал қўйилма, асосий восита, тугалланмаган капитал, инвентаризация, харажатлар, таннарх.

Хозирги шароитларда иқтисодий ўсишни таъминлашда капитал қўйилмалар жараёни ўта муҳим аҳамиятга эга бўлмоқда. Маълумки капитал қўйилмалар корхонанинг ишлаб чиқариш қувватларини барпо этиш ва оширишга ва мустаҳкамлашга қаратилган бўлади. Бу эса бухгалтерия ҳисобида асосий воситаларининг кўпайишида ифодаланади.

Адлия вазирлигида 1998 йил 23 сентябрда 491-сон билан рўйхатдан ўтган «Асосий воситалар» 5-сонли Бухгалтерия ҳисоби миллий стандартининг 18-бандига асосан корхона томонидан иқтисодий наф олинадиган тақдирда асосий воситаларнинг дастлабки қиймати капитал қўйилмалар ҳисобига кўпайиши мумкин [1]. Иқтисодий наф деганда реконструкция қилинаётган ёки замонавийлаштирилаётган асосий воситаларнинг хизмат қилиш муддати, унумдорлиги ва бошқа сифат тавсифларининг ортиши ёки яхшиланиши назарда тутилади.

Шу нуқтаи назардан капитал қўйилмалар

- асосий воситалар объектларини қуришга;
- кенгайтиришга;
- реконструкция қилишга;
- замонавийлаштиришга йўналтирилади.

Янги қурилишга бинолар ва ускуналарни, асосий, ёрдамчи ва хизмат кўрсатувчи бўлинмаларни барпо этиш, янги корхоналарни, шунингдек фойдаланишга топширилганидан сўнг мустақил балансда бўладиган филиаллар ва алоҳида ишлаб чиқаришнинг янги ишлаб чиқариш қувватларини ташкил қилиш мақсадида янги майдонларда олиб борилаётган объектлари қурилиш комплекслари киради.

Агар корхона ёки иншоат қурилишини навбат билан амалга ошириш белгиланган бўлса, бунда янги қурилишга қурилиб битказилган ва фойдаланишга топширилган навбатлар кирмайди. Корхонанинг мавжуд майдонида техник ва иқтисодий шароитлар бўйича мақсадга мувофиқ эмас деб тан олинган, шунингдек ишлаб чиқариш-технология ёки санитар-техник талабларга жавоб бермаётган қувватлар ўрнига шундай ёки янада кўпроқ қувватларни барпо этиш ҳам янги қурилишга киради. Қурилиш бўлинмаларидан ёки пудратчи ташкилотлардан қабул қилиб олинган, лекин ишга тушурилмаган қувватлар таннархи бўйича 0800 капитал қўйилмаларни ҳисобга олувчи счётларнинг дебетида ҳисобга олинади. Фойдаланиш бошланганда эса 0100 счётларнинг дебетида ўтказилади.

Фаолият кўрсатаётган корхонани кенгайтириш натижасида унинг ишлаб чиқариш қувватлари ўсади (унумдорлиги, ўтказиш имконияти, бино ёки иншоатнинг сифими кабилар) ва бу янги қурилиш йўли билан шунга ўхшаш қувватларни барпо этишга нисбатан камроқ муддатларда ва камроқ харажатлар билан амалга оширилади.

Корхона рақобатбардошлигини таъминлаб туришда реконструкция ишлари алоҳида ўрин тутади. Фаолият кўрсатаётган корхоналарни реконструкция қилишга илмий-техник тараққиёт ютуқлари асосида ишлаб чиқаришни такомиллаштириш ва унинг техник-иқтисодий даражасини ошириш мақсадида мавжуд цехларни ва асосий, ёрдамчи ва хизмат қилиш мақсадли объектларини қайтадан қуриш киради. Реконструкция қилиш, умуман олганда, ишлаб чиқариш қувватларини ошириш, сифатни яхшилаш ва маҳсулот номенклатурасини ўзгартириш мақсадларида ишлаб чиқилган корхонани реконструкция қилишнинг комплекс лойиҳаси бўйича амалга оширилади. Лойиҳада техник-иқтисодий кўрсаткичларни яхшилаш билан бирга меҳнат шароитларини ва атроф-муҳитни муҳофаза қилишни яхшилаш ҳам назарда тутилади.

Одатда корхоналарни реконструкция қилишда қуйидагилар амалга оширилади:

- янги, юқори унумли ва техник кўрсаткичлари бўйича янада такомиллашган ускуна мавжуд биналарга сиғмаган ҳолларда асосий, ёрдамчи ва хизмат кўрсатувчи мақсадли алоҳида биналарни ва иншоотларни кенгайтириш;
- номутаносибликни тугатиш мақсадида ёрдамчи ва хизмат кўрсатувчи мақсадли янги цехларни ва объектларни қуриш ва мавжудларини кенгайтириш;
- фаолият кўрсатаётган корхона худудида техник ва иқтисодий шароитларга асосан бундан буён фойдаланилиши мақсадга мувофиқ эмас деб топилиб тугатилаётган биналар ва иншоотлар ўрнига худди шундай мақсадли янгиларини қуриш.

Реконструкция қуйидаги натижаларга эришилишини назарда тутади:

- технология таркибий бўғинларидаги номутаносибликларни тугатиш ҳисобига ишлаб чиқариш қувватларининг ўсиши;
- кам чиқиндили, чиқиндисиз технологияларни ва ихчам ишлаб чиқаришларни жорий қилиш;
- меҳнат ресурсларидан оқилона фойдаланиш;
- меҳнат унумдорлигининг ўсиши;
- ишлаб чиқариш материаллари сарфининг ва маҳсулот таннархининг камайиши;
- фонд самарасининг ўсиши ва фаолият кўрсатаётган корхонанинг бошқа техник-иқтисодий кўрсаткичларининг яхшиланиши.

Корхоналарни замонавийлаштиришга жисмонан ёки маънавий эскирган ускуналарни юқорироқ самаралисига алмаштириш асосида мавжуд ишлаб чиқаришлар, цехлар ва участкаларнинг техник-иқтисодий даражасини ошириш, шунингдек умумзавад хўжаликлари ва қўшимча хизматларни такомиллаштириш борасидаги тадбирлар мажмуаси киради. Замонавийлаштириш одатда ишлаб чиқариш майдонларини кенгайтормаган ҳолда махсус лойиҳалар ва тегишли сметалар бўйича амалга оширилади.

Замонавийлаштиришда мавжуд ишлаб чиқариш майдонларига янги ускуналар ва машиналар, ишлаб чиқаришни бошқаришнинг замонавий воситалари қўшимча ўрнатилади, табиатни сақлаш объектлари, иситиш ва вентиляция тармоқларини техник қайта жиҳозланади, корхонани, цехларни ва қурилмаларни иссиқлик ва электр таъминотининг марказлашган манбаларига улаш ишлари кабилар амалга оширилади. Кўпчилик ҳолларда замонавийлаштириш бўйича қилинган харажатлар дастлаб 0800 счётларда қайд этилиб, пировардида тегишли 0100 счётларнинг дебетларига олиб борилади.

Бунда жойлаштирилаётган янги ускунанинг ўлчамлари билан боғлиқ бўлган мавжуд ишлаб чиқариш биналари ва иншоотларини қисман қайта қуриш ва кенгайтириш, агар замонавийлаштириш бўйича ўтказилаётган тадбирлар билан

боғлиқ бўлса, мавжуд ёрдамчи ва хизмат қилишга йуналтирилган объектларни (масалан: омбор хужалиги объектлари, компрессор, козонхона, кислород ва бошқа объектлар) кенгайтириш ва янгиларини қуриш ҳам амалга оширилади.

Капитал қўйилмалар натижалари бухгалтерия ҳисобида тўғри акс эттирилганлигини назорат қилишнинг муҳим таркибий қисми инвентаризациядир. Бу ўз навбатида тегишли равишда тугалланмаган капитал қурилишнинг инвентаризациясидан бошланади. Тугалланмаган капитал қурилишнинг мавжудлиги ва ҳажми инвентаризация пайтида, унинг бажарилган қисмини натура (ашёвий) кўринишда текшириш йўли билан белгиланади. Инвентаризация қилиш далолатномаларида объект номи ва ана шу объектга доир бажарилган ишлар ва сарфлар ҳажми, ҳар бир алоҳида иш тури, конструктив унсурлар, ускуналар ва ҳоказолар бўйича кўрсатилади.

Инвентаризация комиссияси қуйидагиларни текшириши керак:

- тугалланмаган капитал қурилиш таркибида монтажга берилган, лекин ҳақиқатда монтажи бошланмаган ускуналар бор-йўқлигини;
- консервацияланган ва вақтинча қурилиши тўхтатилган объектларнинг ҳолатини.

Ана шу объектлар бўйича, хусусан, уларни консервациялаш учун сабаблар ва асосни аниқланиши зарур.

Инвентаризация жараёнида қабул қилиниши ва фойдаланишга топширилиши тегишли ҳужжатлар билан расмийлаштирилмаган, қурилиши тугалланган, тўлиқ ёки қисман амалда фойдаланишга топширилган объектларга алоҳида далолатномалар тузилади. Тугалланган, лекин маълум сабабларга кўра фойдаланишга топширилмаган объектларга ҳам алоҳида далолатномалар тузилади. Далолатномаларда кўрсатилган объектларни фойдаланишга топширишни расмийлаштириш нима учун чўзилганлиги сабабларини ҳам кўрсатиш лозим бўлади. Далолатномалар асосида тегишли бухгалтерия ўтказмалари бажарилади.

Қурилиши тугалланган объектларга, шунингдек, амалга оширилмаган, балансдан чиқарилиши керак бўлган қурилиш бўйича лойиҳалаш-тадқиқот ишларига далолатномалар тузилади, уларда қурилишни тўхтатиш сабаблари кўрсатилган ҳолда, бажарилган ишлар характери ва уларнинг қиймати тўғрисида маълумотлар келтирилади. Бунинг учун тегишли техник ҳужжатлар, ишлар, босқичларни топшириш далолатномалари, қурилиш объектларида бажарилган ишларни ҳисобга олиш журналлари ва бошқа ҳужжатлардан фойдаланилади.

Бинолар, иншоотлар, машиналар, ускуналар, энергетик қурилмалар ва бошқа объектларнинг ғайриқонуний капитал таъмирланиши ҳолларини инвентаризациялаш натура (ашёвий) кўринишида ишлар ҳолатини текшириш йўли билан амалга оширилади. Тугалланмаган капитал таъмирга далолатнома тузилади, унда таъмирланаётган объект номи, ишлар номи ва бажариш фоизи, бажарилган ишларнинг сметадаги ва ҳақиқий қийматлари кўрсатилади. Бу қоидалар 16-сонли БҲХС талабларига ҳам мос келади: актив сифатида тан олинадиган асосий воситалар объекти дастлаб таннархи бўйича баҳоланиши керак.

Таннарх элементлари: асосий воситалар объектининг таннархи сотиб олиш нархини, шу жумладан импорт божи ва сотиб олиш билан боғлиқ қайтарилмайдиган солиқлар, шунингдек тегишли жойда фойдаланиш мақсадида активни иш ҳолатига келтириш билан боғлиқ ҳар қандай харажатлар ўз ичига киритади; ҳар қандай савдо чегирмалар сотиб олиш нархи аниқланганда айириб ташланади [2].

Фойдаланилган адабиётлар рўйҳати

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг ПҚ-4611 “Молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартлари ўтиш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида” қарори 24-феврал 2020 йил.
2. Ўзбекистон Республикасининг бухгалтерия ҳисобининг миллий стандартлари. Т., 2007.
3. Разъяснения Международных стандартов финансовой отчетности. Алматы, 2001.

Н.Ж. Нуримова, илмий раҳбар О. Иминов
Ўзбекистон Республикаси Президенти
ҳузуридаги давлат бошқаруви академияси,
Тошкент, Ўзбекистон
nilufar.nurimova@ipotekabank.uz

«ИПОТЕКА-БАНК» АТИБ ТИЗИМИДА ИНСТИТУЦИОНАЛ ТРАНСФОРМАЦИЯ ЖАРАЁНЛАРИНИ ОПТИМАЛЛАШТИРИШ ВА ЁШ КАДРЛАР ЗАҲИРАСИНИ ШАКЛЛАНТИРИШГА ТАЛАБЛАР

Маълумки, муҳтарам Президентимизнинг 2017 йил 7 февралдаги ПФ-4947-сонли Фармони билан тасдиқланган “2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегияси” нинг қабул қилиниши мамлакатнинг давлат ва жамият ривожланиши истиқболини стратегик ривожлантириш тизимида сифат жиҳатиданянги ёндашувларни бошлаб берди. Бу борада, давлат органлари, нодавлат ташкилотлар, фуқаролик жамияти институтлари томонидан Давлат дастурини самарали амалга оширишга қаратилган, шу жумладан, хорижий мутахассислар ва халқаро экспертларни фаол жалб қилган ҳолда чинакам ўзгаришларга катта қадамлар қўйилди.

Шу билан бирга, давлатимиз раҳбарининг 2019 йилда мамлакатни ривожлантиришнинг энг муҳим устувор вазифалари тўғрисида Олий Мажлисга қилган мурожаатномасида “банк тизимида хусусий ва хорижий капитал кириб келиши ҳисобидан давлат банклари улушини босқичма-босқич камайтириб борилиши, ўз навбатида соҳада рақобат муҳитини яхшиланишига, банклар фаолиятини, кредитлаш сифати ва маданиятини ҳар томонлама оширишга хизмат қилиниши” таъкидлаб ўтилган эди.

Ушбу устувор вазифаларни амалиётга изчил татбиқ этилиши банклар ўзгариши лозимлигига кучли туртки бўлди. Бундан ташқари, бозорга хорижий банклар кирмоқда, банклар ўртасида рақобатнинг кескин ўсиши кузатилаётганлиги сабабли, бозорда ўз мавқеини сақлаш ва янада ўсиш, учун тез суръатларда ривожланиш кераклигини, ишлашнинг эски услублари етарли самарали эмаслигини инобатга олган ҳолда, банкни трансформация қилиш мақсадга мувофиқ деб топилди.

Бугунги кунда “Ипотека-банк” АТИБ нинг трансформация лойиҳаси- бу бугунги кундаги ихтисослашган банкни 2023 йилга келиб Ўзбекистон Республикасидаги учта лидер банклар қаторига кирадиган, замонавий универсал тижорат банкига ўзгартиришни кўзда тутган лойиҳа ҳисобланади. Бу ҳолат банкдаги бизнес-жараёнларни оптималлаштириш, ходимларнинг профессионаллик даражасини янада ошириш, банкнинг инвестицион жозибадорлигини ошириш орқали мижозлармизга хизмат кўрсатишни янада самаралироқ ва сифатлироқ ташкил этишга ёрдам беради. Трансформация барча таркибий бўлинмалар, шу жумладан филиалларни ҳам қамраб